

Arató László:
Európai és nemzeti értékek az irodalom tanításában

A szekcióülések vezetői¹ általában azzal szokták kezdeni bevezetőiket, hogy „nehéz dolgom van...”. Én ezzel szemben azzal kezdem, hogy nagyon könnyű dolgom van, amikor vitaindító előadást kell tartanom az európai értékek érvényesüléséről az irodalomban és a művészetekben. Ugyanis ez olyan természetes összefüggés, ezen a téren olyan kiváló hagyományai vannak Közép-Európának, ezen belül Magyarországnak és ezen belül az irodalom- és művészettörténet-tanításának, hogy nagyon nehéz nem végigdicsekedni a rendelkezésemre álló harminc perccel. Ezért az első néhány percben arról fogok beszélni, miért nagyon könnyű az irodalom és a művészetek tanításában az európai dimenziót érvényesíteni Magyarországon, a végén pedig megpróbálok oda eljutni, hogy visszavonjam ezt az állítást, kiderüljön, hogy mégsem olyan könnyű, és most majd még nehezebb lesz.

Azért van könnyű dolgom, mert a kulturális Európa a politikai, a gazdasági és a mostanában megálmodott szociális Európánál sokkal régebbi és sokkal szilárdabb fogalom. Úgy fogalmaznék, hogy nagyon szilárd és szívós légvár. Sokkal szívósabb és szilárdabb, mint a brüsszeli Európa-paloták, és nekünk nagyon sok közünk van hozzá. Idéznék erről valakit, nem egy magyart, nem is egy közép-európaít, hanem az európai gondolat egy skót prófétáját, Hugh Seton-Watson, aki azt mondja, „ne értékeljük le a közös ügy iránti pozitív igényt, az igényt valamit iránt, ami izgalmasabb, mint a vajárok, ami konstruktívabb, mint a védelmi szerződések, az igényt egy európai misztikára”. Én is úgy gondolom, hogy nagyon erős az igény egy racionális európai misztikára, az európaiságban való hitre. Seton-Watson megfogalmazza azt a mélyen igaz és számunkra nagyon hízelgő gondolatot, hogy „sehol a világon nem olyan erős a hit az európai kulturális közösség valóságosságában és fontosságában, mint az EGK és a Szovjetunió között fekvő országokban”. Szabó Miklós történész mutatta ki, hogy éppen a szocialista korszak tette véglegesen és egyértelműen nyugati orientációjúvá a magyar kultúrát, pontosan azért, mert az identitásunk megőrzéséhez ez a kulturális nyugathoz tartozás minden addiginál fontosabb volt. Hogy a művészetoktatás, művészetszemlélet és az irodalomszemlélet milyen mértékig volt európai Magyarországon, ehhez hadd hozzak egy *Fülep Lajos*-idézetet 1923-ból: „A magyar művészet is az európai közösség tagja, s nem pusztán önmagától lett azzá, ami. Élete annyira összefonódott és összefonódik a külföldi áramlatokkal, hogy szinte problematikussá válik, vajon lehet-e speciálisan magyar művészetről beszélni.” A legnagyobb magyar művészettörténész szerint is európai a mi művészetünk, hiszen ha bárki életét megismerjük, például a magyar festészetből, akkor kiderül, hogy az illető Münchenben vagy más neves európai iskolában tanult, és több-kevesebb időt francia művészek között töltött el. Ilyen Rippl-Rónai, akinek a mostanában látható kiállítása gyönyörű példája európaiságunknak, és mellelleg arra is példa ő is, mások is, hogy az igazán nagy teljesítmények azok, amelyek nem egyszerű másolatai az európai kultúrának, hanem attól izgalmasak, amiben különböznek. A magyar irodalom minden egyes szereplője, akinek a műveit az iskolában tanítjuk, mint a európaiságra. *Janus Pannonius* mint neolatin költő Padovából és Veronából hozza a versírás tudományát, de nagy költővé akkor válik, amikor valamilyen speciális magyar adalék kerül a költészetébe, nevezetesen az az élmény, hogy Magyarországon egyedül van, barbár tájra hinti Itália szellemiségét. Furcsa módon Magyarországon az egymásra torlódások izgalmasak. Például az, ahogy a magyar művészetben különböző európai stílusirányzatok úgy ötvöződnek, ahogyan másutt nem ötvöződhetek, mert a megkésetttség itt egy speciális ízt teremt. Vagy a nagy nemzetközi műveltséganyag valamilyen nagyon személyes élménnyel társul, mint *Balassinál* vagy *Zrínyinél*. Nyilván a végvári harcok erősen színezik mindazt, amit Balassi

---

¹ Az oktatás Európai dimenziója c. nemzetközi konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata. „Művészetek, irodalom” tematikus szekció bevezető előadása.

Petrarcától, a trubadúroktól, illetve kora neolatin költőitől, *Angrianustól*, *Janus Secundustól* tanult. *Zrínyi* persze Tassótól meg Metastasiótól tanult, de ők *Zrínyivel* ellentétben nem voltak hadvezérek. *Szerb Antal* úgy fogalmaz, hogy itt olyan eposzköltővel van dolgunk, aki ugyan a nemzetközi manierista barokk hagyományból merít, viszont az teljesen egyéni sajátossága, hogy a törökökkel hadakozik Magyarországon és hadvezér. Szellemesen megjegyzi, hogy nálunk *Zrínyi* írja a Szigeti veszedelmet, ez olyan dolog, mintha Akhilleusz írta volna az Iliászt. Az is izgalmas, hogy a jellegzetes nemzetébredések is európai indíttatásúak. Erre példa *Bessenyei*, aki Bécsben jön rá, hogy nem mindegy, magyar vagy német nyelvű az ember, az ottani osztrák, illetve német nemzeti érzés juttatja eszébe, hogy akkor talán magyar kultúrát is kellene teremteni. *Kölcsey*, aki a népdal felé herderi indíttatásból nyúl. Vagyis mindenütt, még a nemzeti gondolat felfedezése is európai indíttatástól következik be.

Könnyű dolgom van azért is, mert a magyar irodalomnak kitűnő Európa-szakértői vannak, sugárzó modelljei az európaiságnak. Kiemelném *Babits Mihályt* és *Kosztolányi Dezsőt*. A közös európai ház közös könyvtárában *Babits* európai irodalomtörténetének kitüntetett helye van, az ő európaiság-definíciójának meghatározó szerepe lehet. Külön előadásnak vagy esszének kellene azzal foglalkoznia, mit jelentett *Babits* és *Kosztolányi* számára Európa. Néhány mozzanatot szeretnék felidézni *Babits* eszmevilágából. *Babits* számára az európaiság mindenekelőtt katolicizmus jelent, de mint tudjuk, számára a katolikusság eredeti értelme a fontos: az egyetemesség, vagyis a nemzetek, osztályok, helyi és pillanatnyi érdekek fölötti igazság. *Babits* katolikusságának értelmezéséhez hadd idézzek egy vele sok szempontból rokon gondolkodót, *T. S. Eliot*-ot, aki 1945-ben a BBC német adásában, németül, az európai egységről a magyar költő gondolataival egybehangzóan a következőt mondja: „Az európai kultúra egységét mindenekelőtt a vallás teremti meg, a kereszténység játszik benne központi szerepet. A kereszténység, amely magába építi Görögország, Róma és Izrael hagyatékát. A közös kultúra teremtésében meghatározó elem a kereszténység: ez tette Európát azzá, ami. A kereszténység az a közeg, amiben művészetünk fejlődött. Az európai egyén mint egyes tagadhatja a keresztény hit igazságát, és mégis mindannak, amit tesz, alkot és mond, a jelentése a keresztényi örökségtől függ. A keresztény értelmezési rendszer hálójában bontakozik ki. Csak a keresztény kultúra teremthetett olyan gondolkodókat, mint Voltaire vagy Nietzsche. Tehát a kereszténység tagadói is a keresztény kultúra erőterében jelennek meg.”

A második elem az egyéniség tisztelete. Ez *Babits* szerint az európai kultúra döntő mozzanata. A harmadik alapérték az ész, az intellektus tisztelete, a negyedik a nyitottság, a dinamizmus, a fejlődőképesség, ami az európai kultúra differentia specificája. *Babits* szavaival: „Ez a kultúra - ellentétben a keleti és egzotikus kultúrákkal - az egyéniség hatalmán alapul. Nagy teljesítményei egyének teljesítményei, akik gyakran idő és tér távolságain át egymásra hatva és egymást erősítve lázadtak a közszellem ellen. Lázadásuk a közszellemet folyton kiemelte önmagából; így lett az európai kultúra haladó és változó folyamat, amelynek valóságos élettörténete van, belső dráma lelki válságokkal. A keleti egzotikus kultúrák ellenben statikus, konzervatív szelleműek. Emlékeik kollektív, gyakran névtelen alkotások, s nagy alakjaik nem a lázadók, hanem a megtestesítők és képviselők. Amit képviselnek, az egy zárt kollektivitás külön lelke. Minden látszat ellenére: az egyéni elv összeköti az emberiséget, a kollektív szellem szétválasztja.”

Ez a frappáns gondolat egy nagyon világos paradoxon, amit úgy taníthatnánk mint az európaiság meghatározó összetevőjét. „Az ember egyén. S a világirodalom az embernek mint embernek irodalma. (...) A világirodalom történetírójának azonban csak az irodalom a fontos, ő túlszállt a nemzeteken, nem a »közösség lelkét« keresi az irodalomban. Azt keresi, ami minden közösség számára jelent valamit. Aminek értéke független helyétől. Valami abszolútum tár e relativista hajlamú kor elé: a szellem közös valutáját. Az átlagirodalom nem érdekli, az időhöz s helyhez tapad. A nagy egyéniségek érdeklik, akik felelnek egymásnak korokon és országokon át. A világirodalom arisztokratikus fogalom, értékbeli kiválasztást jelent. Az igazi világirodalomhoz csak a legnagyobbak tartoznak, s az igazi világirodalom-történet ezeknek története. A nagyoké, akik folytatják egymást századról századra, s kezet nyújtanak egymásnak

a népek feje fölött.” *Babits* Nemzet és Európa című tanulmánya is az egyik alapvetése lehet az európai dimenzió oktatásának a magyartanításban. *Babits* egyik kedvenc korszaka a középkor, számára a középkor latinitása a példa, ugyanis ebben látja a nemzeti szellemen fölül lévő egységes Európa szellemét. Így szól erről: „Aki az »európai nemzet« az »európai nemzet« ellen.”

Az előbbi *Babits*-idézet a katolikusságnak egyfajta értelmezése, a következő az észnek mint európai alapszempontra: „A követelmény, melyet az új Európa hitvallóival szemben támaszt, lényegében morális követelmény. Megalkuvás nélküli hűség az örök és egyetlen igazsághoz és igazságossághoz, a kor és a nemzetek külön „igazságaival” és igazságszolgáltatásaival szemben; hűség az ész vallásához, a szenvedélyek és a nyers erő vallásával szemben; a Gondolat legitim uralmának helyreállítása; az antiintellektuális XIX. század destruktív munkájának visszacsinálása; az igazi írástudó nagy feladatának betöltése.” E sorokban is ott van a katolikus, nemzetek, helyi érdekek fölötti igazság gondolata és a gondolat legitim uralmának a helyreállítása. Persze fontos, hogy ezeket *Babits* az 1930-as években írta, a korabeli nacionalizmusokkal szemben folytatott vitájában.

Miért mondtam bevezetőmben azt, hogy nagyon könnyű dolog beszélni az irodalomtanításban és a művészeti nevelésben az európai dimenzióról, és miért mondtam azt, hogy a végén ezt az állításomat vissza fogom vonni? 1978 óta a középiskolai magyar irodalom tanterv volt a világra, döntően az európai irodalomra a legnyitottabb tanterv. Nincs olyan európai ország, amelynek a tanterve annyi világirodalmi alkotást tartalmazott volna, mint a mi 78-as tantervünk. Bárki külföldivel találkoztam a 80-as években, megállapította ezt. Amikor az olaszok meghallották, hogy mi tanítunk Dantét, Boccacciót, Petrarcat, a franciák, hogy mi tanítunk Villont, Voltaire-t, Diderot-t, Balzacot, Stendhált, Apollinaire-t stb., amikor a németek hallották, hogy Rilket, Kafkát, Thomas Mannt. Művelt, egyetemet végzett barátaink döbbsentek meg azon, hogy a mi átlagos középiskolásaink olvasnak olyan Thomas Mann-műveket, amelyekről ők legfeljebb hallottak. Azt gondolom, hogy a 78-as tanterv világirodalmi nyitottsága páratlan volt. Olyan európaiak voltunk, amilyenek előtte soha, és amilyenek a jövőben soha nem leszünk, nem is lehetünk. Ugyanakkor már akkoriban is ellenpontozta az érettségi rendszer ezt a túlzott nyitottságot, mert az - mintegy korigálva a tantervet és a tankönyveket - a magyar szerzőkre helyezte a hangsúlyt.

Mi a helyzet ma az irodalomtanításban, milyen dilemmákkal kell szembenézni a Nemzeti alaptanterv korszakában, az ezredfordulóhoz közeledve? A NAT a 78-as tantervhez képest nagyon erősen szűkíti a tananyagot, mind a magyar irodalmat, mind a világirodalmat. A világirodalomból marad néhány bibliai történet, egy Szophoklész-, egy Molière-, egy Shakespeare-dráma. Természetesen a tanárok ennél többet is taníthatnak, és a műfaji felsorolásoknál szó van arról, hogy regényt, drámát kell tanítani, azonban lehet külföldi regényeket is tanítani. Maga a Nemzeti alaptanterv így a világirodalomból keveset jelöl meg, igaz, magyar irodalomból sem nagyon sokat. Úgy látom, három lehetőségük van az irodalomtanítást érő modernizációs, globalizációs kihívásra. Maga az európai dimenzió fogalma az irodalomtanításban két egymással ellentétes értelemben fogható fel. Az európaiság egyik értelme az európai kulturális tartalmaknak, az európai műveknek a tanítása, illetve európai magatartási mintáknak a bemutatása. A másik értelmezés viszont az az átfogó irányelv, amely a kommunikációs nevelés fogalmával írható le, és azt mondja, hogy az Európához való csatlakozásnak egyik legfontosabb feltétele a szövegértés, szövegalkotás, kommunikációs képesség fejlesztése. Az egyik, illetve a másik típusú európaiság a magyartanítás területén eltérő tanítási programokban és tantárgyfelfogásokban nyilvánul meg, és gyökeresen ellentétes eredményekhez vezet. Szerintem az európai kihívásra három válasz lehetséges. Az első egy *identitásőrző irodalomtanítás*, amely azt követeli, hogy a globalizáció korában legalább az irodalomtanítás legyen nemzeti. Azt állítja, hogy minél inkább növekszik az egyén nyitottsága az egész világ felé, minél inkább áthatják a globális tendenciák az élet mindennapjait, annál nagyobb szükség lesz a regionális, nemzeti és lokális identitások megerősítésére. Annál logikusabb, hogy nemzeti irodalmat tanítsunk, hiszen ki más tanítsa, ha nem mi. Ennek van

racionalitása, ezt az érvet el tudom fogadni, és logikus válasznak látom a globalizációra, még ha paradox is, hogy Európa felé, a világ felé nyitás éppen az irodalomtanításban a nemzeti szempontnak az előtérbe állításával jár. Ennek azonban hatalmas veszélyei vannak. A „nemzeti művek” értékét ugyanis csak az tudja felmérni, akinek van nemzetközi viszonyítási alapja, tehát a magyar irodalom remekműveit is csak az látja jól, aki más irodalmak remekműveit is ismeri, akinek nincs nemzetközi perspektívája, az a magyar irodalmat sem ismerheti jól. *Babits* is így gondolta. Ennek ellenére, ez létező álláspont és úgy látom, hogy errefelé tartunk.

Az irodalomtanítás második lehetséges válasza annak az *egyetemes kultúrtörténet iránti nyitottságnak* a megőrzése, amely az irodalomtanítást eddig jellemezte. Ennek egyetlen egy baja van: a diákok túlterhelése, a rendkívül nagy tananyagmennyiség, az, hogy mi nagyon sokat tanítunk az európai művészetekről és az irodalomról, de nem biztos, hogy igazából olvasókat nevelünk, nem biztos, hogy a szövegeket bátran kezelni tudó, jól felkészült, jól kommunikáló embereket nevelünk. Mindazonáltal ez is egy lehetőség, és például az érettségi követelményrendszer ezt a maximalizmust választja válaszként. Ez a maximalizmus, hogy az egész nagy magyar irodalmat és a világirodalomból is minél többet meg akarunk tanítani, kevés motivációval és módszertani szegényességgel párosulva nagyon rossz eredményekhez vezethet. Látszólag borzasztóan európaiak vagyunk, nagyon sokat adunk és lehet, hogy nagyon keveset érünk el.

A harmadik lehetőség egy fordulat a *gyakorlatias kommunikációs nevelés* irányába, amely kevesebb irodalmi mű tanítását jelenti. Ebben az alternatívában sokkal inkább a szövegértés és a szövegalkotás kerül az előtérbe. Az érettségi követelményrendszer nem mer döntenie a három, de különösen a második és a harmadik alternatíva között. A jelenlegi kormányrendelet egyszerre ír elő nagyon nagy mennyiségű irodalomtörténet-ismereti követelményt és nagyon nagy mennyiségű szövegértési, szövegalkotási ún. funkcionális írásbeliségi követelményt. A jelenlegi órakeretben ennek a két követelményrendszernek nem lehet egyszerre eleget tenni. A mi érettségi követelményrendszerünk készítői nem mertek döntenie a kettő között. Ennek tragikus következményei lehetnek, különösen azért, mert az érettségi elvileg mind a közép-, mind a felső szinten valószínűleg előír írásbeli és szóbeli vizsgát is. Ráadásul olyan kormányrendelet jelent meg a Művelődési Közlönyben, amelyből nem derül ki, hogy lesz-e nyelvtan írásbeli vizsga vagy sem. Eközben olyan követelmények szerepelnek a követelményrendszerben, amelyeket csak nyelvtan írásbelin lehet számon kérni. Azt lehetetlennek tartom, hogy mind a közép-, mind a felső szinten legyen egy másfél-két órás írásbeli nyelvtanvizsga is, meg egy másfél-két órás irodalomvizsga is. Lehetőséget kellene teremteni ehelyett arra, hogy a középszintű vizsga inkább a kommunikációs és a szövegalkotási képességet mérje, vagyis azt a követelményt állítsa fel, hogy valaki tudjon értekezni valamilyen témáról, nem is feltétlenül szakszerűen irodalomelméleti, irodalomtörténeti témáról. A középszintű írásbeli vizsga tehát egy érvelő fogalmazás megalkotása lehetne, például akár egy társadalomismereti témáról is szólhatna, nyitva ezzel egy másik műveltségterület felé. Ugyanakkor nem dobnánk ki az irodalmat sem az ablakon, mert a szóbelin viszont ezen a szinten is a hagyományos magyar érettségiben megszokott irodalmi témák maradnának. Ezzel szemben az emelt szintű vizsgán a mai gyakorlatot lehetne követni, ami egy tovább bővülő tömegoktatásban ilyen szigorúan nem kérhető számon: értekező, műelemző, pályakép-rajzoló fogalmazást kell írni, és mellette szóbeli vizsgát kell tenni. Szerintem a két szint ilyenfajta megkülönböztetése Európa felé tett lépés lenne. A jelenlegi érettségi vizsgaszabályzat nem ezt írja elő. Azt mondja, hogy a közép- és az emelt szint között nincs különbség, ugyanolyan jellegű írásbelit kell tenni közép- és emelt szinten, a kettő között csak fokozati és nem jellegbeli különbség van.

Ezt a három változatot a magyartanításban: az identitásörzés-központú felfogást, az egyetemes kultúraörzésre törekvő, a nemzeti és a világirodalom között egyensúlyt tartó irodalomtanítást és a gyakorlatias, kommunikáció-központú magyartanítást keresztbe metszi egy másik alternatíva, és pedig az, hogy kánonközvetítő vagy képességfejlesztő magyartanítást akarunk-e. Ha a kánonközvetítő, műveltséganyag-közvetítő magyartanítás felől elmozdulnánk a

képességfejlesztő, a befogadó szempontját jobban figyelembe vevő, az önmegértést fontosabbnak tartó magyartanítás felé, akkor ennek a hármas útnak a kéréllhetetlenségét relativizálhatnánk valamennyire. Ha valóban képesek vagyunk ellépni a kánonközvetítés felől a képességfejlesztés felé, akkor valószínűleg a másik három utat is könnyebben tudjuk ötvözni. Avval kezdtem, hogy az Európa nevezetű szellemi ház, az a bizonyos légvár szívósabb, mint az európai intézmények, hivatalok palotái. Erről a légvárról szeretném felolvasni Kosztolányi Európa című versének két részletét.

*„Ó ősi világrész,
te régi, te rücskös, te szent, te magasztos,
lelkek nevelője, illatokat és ízt
szűrő, csodatévő, nagyhomloku, könyves,
vén Európa.
Ha mostoha is vagy, viaskodom érted
és verlek a számmal és csókkal igézek
és sókkal igazlak, hogy végre szeress meg.
(...)*

*Fogadjatok engem
ti is szívetekbe,
s ti távoli népek
kürtösei, költők,
pereljetek értünk otthon a mivélünk
perlőkkel, anyánkért, s mi tiértetek majd
itthon perelünk, hogy élhessen anyátok.
Kiáltsatok együtt,
Európa bátor szellemei, költők,
hogy gyáva vadállat bújjik el a vackán
és vaksi vakondok fúr alagútát.
Daloljatok együtt,
fények, fejedelmek, szellem-fejedelmek,
hogy lélek a várunk, légvár a mi várunk,
ezt rakjuk az égig, kemény szeretetből
és légi szavakból.
Kezdetek előlről építeni, költők,
légvár katonái.”*

